

ИЛИНДЕНЪ

1903 — 1927

**Сборникъ въ паметъ на голъ-
мото македонско възстание**

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКОТО СТУДЕНТСКО ДРУЖЕСТВО
„ВАРДАРЪ“

СОФИЯ — 1927

КНИГА ШЕСТА

СБОРНИКЪ
ИЛИНДЕНЬ
1903—1927

ВЪ ПАМЕТЬ НА ГОЛЪМОТО МАКЕДОНСКО ВЪЗСТАНИЕ

ИЗДАВА
МАКЕДОНСКОТО СТУДЕНТСКО ДРУЖЕСТВО
„БАРДАРЪ“

СОФИЯ
ПЕЧАТНИЦА „ИВ. К. БОЖИНОВЪ“ НА СП. И Н. БОЖИНОВИ
1927

В. Думевъ

Изъ моитѣ спомени

На 18 августъ ст. ст., 1896 г. се вѣнчахъ, на 20 сѣщи получихъ отъ началника на Училищния отдѣлъ при Св. Екзархия въ Цариградъ следната телеграма: „Бураданъ тайнъ оланамаяджаксънъзъ, кендинизъ ерѣ араинъзъ“ (отъ тукъ нѣма да бждете назначени, сами търсете си мѣсто), а мѣстото ми бѣше главенъ учитель и инспекторъ на Велешкитѣ училища, длѣжностъ, която азъ изпълнявахъ презъ 1894/95 и 95/96 уч. години. Презъ ваканцията на тази последната година червениятъ моливъ на Екзархията зачеркна 60 души учители, между които и Даме Груевъ, който ми събщи това отъ Солунъ съ една визитна картичка. Благовидниятъ предлогъ и за моето уволнение бѣше страшното обвинение, което Св. Велешкиятъ Митрополитъ Авксентии хвърлилъ върху мене, че съмъ билъ *атеистъ*. Напраздно началникътъ на училищния отдѣлъ, г. Н. Лазаровъ, настоявалъ за анкета, като ималъ предъ видъ моето категорично отхвърляне на обвинението, а главно застъпничеството на Епархиалния съветъ при Велешката Митрополия, който съ протоколъ опровергалъ всички обвинения на Велешкия Митрополитъ противъ мене; обаче Негово Блаженство не могълъ да се съгласи да провѣри доношението на кириарха Авксентия. А съ положението си на отговорни само предъ Негово Блаженство злоупотрѣбяха не само владичитѣ, а и архирейскитѣ намѣстници: помня, какъ свещеникъ Чернооковъ, архирейски намѣстникъ въ гр. Водень въ желанието си да се освободи отъ главния учитель, г-нъ Никола Бояджиевъ, — единъ отъ много преданнитѣ работници на В. М. О. Р. О., предложилъ на членоветѣ на черковно-училищната община въ Водень да държатъ протоколъ, съ който да искатъ смѣняването му.

Когато обаче последнитѣ му забелѣзали, че не виждатъ мотиви за това, архирейскитѣ намѣстникѣ цинично имъ казвалъ, че писалката му била дадена, за да съчинява обвинения, когато ги нѣма. Така бѣше третиранъ народниятъ учителъ тогава, разбира се, учителътъ, който се числѣше въ редоветѣ на организацията.

Заминахъ за Солунъ и се установихъ ужъ като съдружникъ на книжаря, г. Ив. Хаджи Николовъ, макаръ приятелитѣ ми да намираха, че оставането ми въ Солунъ безъ работа, безъ срѣдства и при семейни грижи вече ще бжде трудно и рисковано. По лично настояване и надѣвайки се на 35-тѣ си спестени лири, останахъ въ Солунъ. Презъ двата есенни месеци, септемврий и октомврий, обиколихъ Велесъ, Кавадарци и Гевгелий като инспекторъ на В. М. О. Р. О.; движехъ се полу-легално, полу-нелегално; на всѣкъжде бѣхъ посрѣщанъ и изпращанъ, както посрѣщаха и изпращаха само привърженицитѣ на една нова религия, религията за политическото възкресение на Македония. Мисията ми бѣше да съдействувамъ на самитѣ мѣста чрезъ организационни събрания съ съвети и напѣтствия за засилване на организацията, да ободрявамъ работнитѣ съ изнасяне на успѣхитѣ, постигнати отъ организацията въ известни райони, както и да изглаждамъ недоразумения като това въ Гевгелий, дето разривътъ между архирейскитѣ намѣстникѣ, свещеникъ Саевъ, и глав. учителъ, Н. Бояджиевъ, пречеше на организационната работа както въ града така и въ околията.

Въ Солунъ бѣше и Даме Груевъ: фактически Даме ръководѣше цѣлата работа на организацията — посрѣщаше и изпращаше всички пратеници отъ провинцията, както и всички видни македонци, които идваха въ Солунъ, и съ рѣдка ловкостъ ги изучаваше и привличаше за идеята, приспособявайки се по най-чуденъ начинъ къмъ професията, интереса и характера на всѣки единъ; той пишеше, разпореждаше, и завеждаше и въоръжението, началото на което бѣ турнато още преди 95 г.; той лично даваше директиви на всички ръководители отъ провинцията, когато дохождаха въ Солунъ—въобще, Даме държеше всички нишки на организацията, която живѣеше, растѣше и се проявяваше главно подъ прѣкото и силно негово влияние. Такива сж моитѣ впечатления отъ дейността на Даме презъ есенъта на 1896 г.

На 1 ноемврий получихъ телеграфически назначение за учителъ при Сърското четири-класно училище. Органитъ на Екзархията донесли отъ Солунъ, че азъ готвя брошура противъ Екзархията (такъва бѣ излѣзла по-рано отъ П. п. Арсовъ), та побързали да ме назначатъ. Другаритъ ми намѣриха, че трѣбва да замина и, следъ като получихъ инструкции отъ Даме, заминахъ за Съръ. Тукъ заварихъ приятели и съчувственици на дѣлото, но и надмѣнни привърженици на Екзархията — Самарджиевисти, както се наричаха тогава въ лицето, на архерейския намѣстикъ, училищния инспекторъ, директора и нѣколко учители. Тамъ заварихъ като най-преданъ и старъ работникъ съ неизчерпаема енергия и подвижностъ, по-късно трагично загиналиятъ отъ грѣцки куршумъ, Ан. Никовъ, книжаръ, който бѣше почти забравилъ интереситъ си за тия на дѣлото, както тогава наричаха дѣлото на организацията; тукъ бѣше и учителката — сега покойница — Деспина Каневчева, годеница и по-късно жена на г. Ант. Костовъ отъ Дойранъ, също така работникъ на организацията. Каневчева бѣше една отъ малкото и рѣдко преданни на организацията работнички, която като жена можеше и биваше използувана при най-деликатнитъ, при най-рискованитъ случаи, като тоя при залавянето на Мурджева и други. Работникъ на организацията и добъръ помощникъ заварихъ и въ лицето на учителя г. Владимиръ Бояджиевъ отъ Охридъ; съчувствуваха на дѣлото и учителитъ Г. Саманджиевъ отъ Свиленградъ и Т. Левовъ.

Всички села — български — отъ Сърско бѣха организирани и въ добра връзка съ центъра — града. Особенно впечатление правѣха близкитъ връзки на училищния инспекторъ Тома Янакиевъ, близкъ на архирейския намѣстникъ — съ властта, но не за туй че такива връзки бѣха нуждни, при силния гърцизъмъ въ Съръ, а за това, защото тия връзки по-късно щѣха да коштуватъ скъпо на организацията, която бѣ принудена дори да осжди Янакиева, макаръ че присждата не бѣ изпълнена освенъ съ едно силно сплашване.

Още съ пристигането си въ Съръ схванахъ раздвоенето между ръководнитъ сили на двата лагера, и тоя на екзархийската група се държеше много надмѣнно спрѣмо работницитъ на организацията; симпатиитъ на обществото и на ученицитъ обаче бѣха на наша страна.

Два момента от живота на мѣстната организация представятъ известенъ интересъ: първо позицията на организацията спрямо апела на официалната турска властъ въ Сѣръ — мютесарифа — за събиране волни пожертвувания отъ българското население на санджака по поводъ избухналата гръцко-турска война, и второ, отношенията на гърцитѣ къмъ българското дѣло въ града. По апела на мютесарифа комитетътъ реши да се противопостави и издаде окръжно, съ което внуши на ржководителитѣ на всички комитети въ района да отклонятъ поканата на органитъ на властта за събиране помощи, като се оправдаятъ съ бедното състояние на населението. Повсемѣстниятъ отказъ на населението да даде помощи за войната направило силно впечатление на мютесарифа, и последниятъ извикалъ между другитѣ представители на българската община — архерейскиятъ намѣстникъ, инспекторътъ — и г-на Джансъзова (отъ Хасково), който бѣше назначенъ за муавинъ (помощникъ) на мютесарифа; нему било поръчено да въздействува чрезъ всички органи на Екзархията надъ българското население, за да се помогне на властта и на държавата въ единъ тежъкъ моментъ — войната. Г-нъ Джансъзовъ, който нѣмаше никакви връзки съ мене, вѣроятно, по съветитѣ на намѣстничеството и на инспектора, ме повика въ квартирата си и съ рѣзкъ тонъ ме предупреди, че, ако не разпореда по ржководителитѣ на комитета да не се противопоставятъ на народа да даде волни пожертвувания за войната, не трѣбвало да очаквамъ никаква защита отъ него, когато бжда извиканъ да отговарямъ. Г-нъ Джансъзовъ бѣше доста възрастенъ, а азъ бѣхъ много младъ, за да не се възмута отъ бездушното му, и поради това не само не скрихъ своето качество, въ което той ме извика, но и му потвърдихъ подозрението, че по заповѣдь именно на комитета народътъ нѣма да даде помощи. При това изказахъ очудването си, че той като българинъ и като муавинъ — застѣпникъ, — както народътъ посрещна мисията на муавинитѣ, е могълъ да схване за значението си въ духа на предупрежденията, които ми отправи. Отъ името на комитета най-сериозно предупредихъ г. Джансъзова съ лична отговорностъ, въ случай че предаде разговора ни на мютесарифа. Тогава г. Джансъзовъ нервно скочи и почна да ме заплашва и да обвинява ржководителитѣ на В. М. О. Р. О.

въ младежко увлечение, което щѣло да коштува много скъпо на народа. Азъ счетохъ за нужно въ тоя моментъ да го опровергая съ историческия фактъ, че и освобождението на България е дѣло на революционеритѣ Раковски, Ботевъ и Левски, макаръ и съ много голѣми жертви, а не на просвѣтителитѣ отъ Цариградъ. Г-нъ Джансъзовъ отново се опита да ме отклони отъ „лошия пѣтъ“, като ми посочи за примѣръ поведението на инспектора, директора и пр.; азъ обаче възразихъ, че напразни и пакостни сж всички опити да се отклони народното дѣло отъ естественото му течение и да се ругаятъ неговитѣ водители, които сж поели историческата отговорност. Срѣщата ни се склочи съ усмирението на г-на Джансъзова и заявлението му, че той като българинъ нѣма нищо да съобщи на мютесарифа, но ще съжалява, ако въпреки това властѣта ~~се~~ добере до насъ и вземе мѣрки срещу нѣкои комитетски хора. Нищо не последва.

Вмѣсто помощи за турската войска комитетътъ получи една сума отъ шестдесетина турски лири, които бидоха внесени на Централния комитетъ въ Солунъ.

Другиятъ моментъ отъ живота на организацията въ Сѣръ презъ тая година се отнася до отношенията между гърци и българи въ тоя погърченъ градъ. Българитѣ бѣха малка колония, сбрана въ единъ краенъ кварталъ на града; тамъ имаше единъ параклисъ, пансионъ и училища: основно, трикласно девическо и четирикласно мъжко. Българското население бѣше просто и земледѣлческо. Гърцитѣ се държаха крайно неприятелски, предизвикателно и презрително; не можеше да мине учителъ или учителка изъ главнитѣ улици на града, безъ да чуе подигравателното „вургаросъ“, или да не бжде отъ децата замѣренъ съ камъни. По-буйнитѣ наши учители реагираха и често доста резултатно съ здравитѣ си бастуни. Тая година обаче биде нещастна за гърцитѣ изобщо и за грѣцизма въ Сѣръ: грѣцко-турската война извади на яве микроскопичната сила и храбростъ на грѣцкитѣ евзони и понижи единския духъ на погърченитѣ българи въ Сѣръ; отъ друга страна турската властъ ги притисна презъ време на войната. И тъкмо въ разгара на тази война стана нѣщо, което измѣни понятията за ржководнитѣ грѣцки кржгове въ Сѣръ за насъ българитѣ: единъ день куриерътъ, който носѣше нашата

поща отъ Солунъ, се яви рано безъ нея и ми събщи, че я скриль въ дракитѣ предъ града, защото отдалечъ забелѣзаль турски полицаи, които обискирали всички кираджии. Тѣкмо, когато скриваль писмата, го доближилъ непознатъ съпжтникъ и по грѣцки го помолилъ и той да остави писмата, които носѣлъ; съгласили се и си опредѣлили срѣща да се върнатъ надвечеръ, за да взематъ книжата си. Книжата бѣха прибрани отъ насъ веднага следъ обѣдъ, и нашиятъ куриеръ си замина за Солунъ на другия день, безъ да се яви на срѣщата, уговорена съ непознатия грѣкъ. Като прегледахме книжата, оставени отъ грѣка, указа се, че той е носилъ пощата на грѣцката „Етники-етерия“ отъ Солунъ. Тая поща можеше и трѣбваше да се използва. Азъ живѣхъ въ кжщата на кръчмаря киръ Димитри, на край на Балѣкъ-пазаръ, на една отъ главнитѣ улици; жена му, кирая Ефталія, българка отъ Сѣрскитѣ села, която говорѣше свободно хубавия мѣстенъ български диалектъ, бѣ станала много близка на моята жена. Следъ като прегледахме щателно писмата, решихме да изпратимъ чрезъ г-жа Ефталія грѣцката поща по принадлежностъ; добрата г-жа изпълни поржката и следъ нѣколко дена ме запозна съ единъ отъ лѣкаритѣ на грѣцката градска болница, който дойде въ кжши. Той ми благодари за християнската постжпка и ми заяви, че тя била преценена най-сериозно за отношенията, които трѣбва да съществуватъ между грѣци и българи, еднакво страдащи отъ турцитѣ. Азъ му подчертахъ, че ние можехме да си послужимъ съ тѣхната поща, както бихме желали, и тѣкмо противъ грѣцитѣ, които се държатъ къмъ насъ крайно недостойно и нехристиянски; но ние смѣтаме за себе си именно недостойно да пакостимъ безъ полза. Грѣкътъ ме увѣри, че той и другаритѣ му взиматъ актъ отъ тоя нашъ жестъ и ще ни останатъ докрай приятели, които иматъ само една длъжностъ — да се борятъ противъ турцитѣ.

При единъ политически разговоръ, доктортъ ми изложи схващанията си и тия на грѣцитѣ: тѣ не допушаха, че Сѣръ, Драма и Кавала, надъ които България се е надвесила, могагъ да бждатъ присъединени къмъ Гърция, макаръ населението имъ да било грѣцко; но срѣщу това тѣ смѣтаха, че Солунъ въ южна Македония — Беръ, Нелощъ,

Воденъ, Костуръ — трѣбвало да останатъ въ Гърция, макаръ че въ тѣзи пѣкъ мѣста доста голѣма частъ отъ населението да е било българско. Докторътъ смѣташе, че е възможно разбирателство въ това отношение. Когато му изтъкнахъ нашето становище, създаването отъ Македония на една автономна областъ съ еднакви права и задължения за всички народности, и че това разрешение на въпроса ще направи безпредметни съперничествата между балканскитѣ държавници, докторътъ не скри опасението, че една автономна Македония ще се счете отъ всички като трета България, която подобно на Източна Румелия ще се присъедини къмъ княжеството при първия блигоприятенъ моментъ. По тия въпроси ние не продължихме, а си обещахме приятелски отношения.

И наистина, отношението на гърцитѣ спрѣмо насъ коренно се измѣни до края на годината. Ни едно оскърбление надъ българскитѣ учители не се отбелѣза, и до края на годината поне, когато Св. Екзархия пакъ ме уволни, както уволни и много други работници на организацията като „неблагонадеждни“ за държавата, грѣцкиятъ докторъ подѣржаше връзки съ мене и постоянно ми пращаше европейски вестници, които получаваше.

Интересенъ фактъ: презъ първата половина на 1897 г. Екзархията изпрати известното окръжно съ което предлагаше на всички митрополити, архерейски намѣстници, директори и глав. учители да следятъ дейността на подведомственитѣ си и да донасятъ за всѣки, който се прояви като неблагонадежденъ за държавата на Н. В. Султана. Наистина, окръжното бѣше наложено на Екзархията, но никой не налагаше на нейнитѣ органи непременно да донасятъ съ официални рапорти за неблагонадежднитѣ, както и никой не можеше да наложи на Екзархията да уволнява работницитѣ на организацията и то изрично по тоя деликатенъ мотивъ, който явно ги предаваше на властѣта. И въпреки всичко това тия уволнения бѣха масови, а тоя актъ разкрива пропастѣта, която бѣ зинала между Екзархията и организацията и страшната борба, която Екзархията поведе срещу организацията, за да бжде само една година следъ това поразена отъ последната. По тоя въпросъ обаче, при друго време и при другъ случай.